

Gezicht op de zijgevel (aan de Korte Minrebroederstraat) van het pand van boekhandel Wed. van Rossum, Oudkerkhof 2 te Utrecht. Een granaat van de Duitse luchtafweer heeft een gat in de topgevel geslagen.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Ton H.M. van Schaik

Historicus, publicist en oud-redacteur van Oud-Utrecht.

‘Meneer raadpleegt even zijn geweten’

Roomse censuur bij Van Rossum Achter het Stadhuis

Vele tientallen jaren was de winkel van ‘de Weduwe Achter het Stadhuis’ brandpunt van het katholieke leven in de stad en het aartsbisdom Utrecht. Er werden boeken verkocht, maar ook streng geweerd. De catechismus, heiligenbeelden en bidprentjes waren veiliger.

Op derde kerstdag 1887 overleed de bouwheer van de neogotische Willibrorduskerk aan de Minrebroederstraat, pastoor H.J. Stiphout. De katholieke Boekhandel Weduwe J.R. van Rossum, Achter het Stadhuis, gelegen binnen de grenzen van Stiphouts parochie, zorgde uiteraard voor het bidprentje.¹ Begin januari stond op zekere dag een meisje van rond de 18 in de winkel om zo’n prentje te bemachtigen: Betsy van Eijck van de Oudegracht. Ze was gestuurd door haar moeder, mevrouw Van Eijck-van Everdingen, weduwe van de graan- en meelhandelaar Th. J.B. van Eijck, woonachtig in het monumentale, van oorsprong 14e-eeuwse huis *Cranesteyn* bij de Jacobibrug. Mevrouw Van Eijck was voor haar huwelijk parochiaan geweest van de Willibrordus en had er haar dochter met deze boodschap op uit gestuurd. Betsy werd te woord gestaan door Johan (J. F. Th.) van Rossum, toen 22 jaar oud en werkzaam in de bloeiende boekhandel en uitgeverij van zijn vader Theodoor. Op de vraag van de jonge juffrouw antwoordde hij – volgens de familieoverlevering niet helemaal naar waarheid – dat die prentjes er *op dit moment* niet waren, maar dat ze zeker bijgedrukt werden en dat zij daarvoor nog maar eens terug moest komen.

Hoe vaak ze daarna nog is terug geweest, is niet vastgelegd, maar Stiphout werd wel over het graf heen de makelaar van een lang en gelukkig huwelijk dat meer dan 55 jaar heeft geduurd. Wel duurde het nog tot het najaar van 1889 voor Johan de weduwe Van Eijck schriftelijk om de hand van haar dochter vroeg. Mevrouw antwoordde dat het meisje nog wat te jong was voor zo’n gewichtige stap, dat Johan nog wat geduld moest hebben, maar dat hij wel ‘aan huis mocht blijven komen’. Drie jaar later trouwde het stel, gevolgd door broer en medefirmant Frans van Rossum, die Clasiën, een jonger zusje van Betsy aan de haak wist te slaan. Johan en Frans, de een met een volgroeide baard (hij werd ‘de weduwe met de baard’ genoemd), de ander met een gedistingeerd sikje, vormden de derde generatie van het familiebedrijf, dat Gerardus Banning in 1795 als kantoorboekhandel was begonnen.² Dat was het jaar waarin de Utrechters op de Neude rond de vrijheidsboom dansen en katholieke stadgenoten volwaardige staatsburgers werden.³

In het scheerkamertje

Het prentje dat Betsy kwam afhalen was een typisch specimen van de katholieke cultuur van die dagen, die geen echte leescultuur was, maar zich behield met devotionalia en vrome kitsch. Van Rossum heeft daarin in Utrecht, en later ook landelijk, verandering proberen te brengen en met enig succes. Maar voor het zover was, had de zaak van ‘de Weduwe Achter het Stadhuis’ zich al ontwikkeld tot een trefcentrum van de clerus van de stad. Zo brachten volgens de overlevering enkele kopstukken in 1853 in een kamertje aan de straatkant (dat later bij de winkel werd getrokken) de papieren in gereedheid die het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie administratief rond maakten. Natuurlijk droeg de firma zorg voor de verzending naar Rome.

Ook wat het lezen betreft moest het bij de clerus beginnen, hoewel de bisdompriesters op enkele uitzonderingen na geen studiehoofden waren en de voltooiing van het grootseminarie als het einde van hun wetenschappelijke loopbaan beschouwden. ‘De meeste priesters keken buiten hun brevier en missaal ongeveer geen enkel boek meer

Het gouden bruidspaar Van Rossum – Van Eijck in 1942.

□ UIT: K.W.J. VAN ROSSUM (SAMENST.), GENEALOGIE VAN EEN STICHTS GESLACHT 1691-1991

in', meldt een Utrechtse pastoor, wijdingsjaar 1927, in zijn *Herinneringen*.⁴ Bij die parochiepriesters moest het leesoffensief dus worden geopend en, het moet gezegd, Van Rossum deed er al het mogelijke aan. Bijvoorbeeld door het wekelijkse bezoek aan het grootseminarie Rijsenburg, waar hij voor de studenten de nieuwe boeken uitstalde in het scheerkamertje, terwijl hij de professoren ieder afzonderlijk bezocht met de nieuwste uitgaven op hun vakgebied. Deze service, later uitgebreid tot het filosoficum *Dijnseburg*, zorgde er in elk geval voor dat de aankomende parochiepriesters de Utrechtse boekhandel kenden. Ook bij de jaarlijkse (verplichte) priestertraite op Rijsenburg verscheen Van Rossum om de goede voornemens van de eerwaarde heren met de relevante theologische literatuur te ondersteunen. Zo konden de pastoors en kapelaans hun parochianen desgevraagd naar een degelijke r.-k. boekhandel verwijzen.

'Wartoe zijn wij op aarde?'

De boeken die Van Rossum zelf uitgaf, waren vooral gebruiksböeken voor de liturgische en catechetische praktijk. Tot de bekendste behoorden de werken van de Oostenrijkse augustijnse koorheer Pius Parsch (1884-1954) zoals het driedelige *Het jaar des Heren* en *Het brevier*.⁵ Deze boeken, uitgegeven vlak voor en na de Tweede Wereldoorlog, waren bedoeld om de 'gewone gelovigen' van meer nabij in contact te brengen met de liturgie, een streven dat vooruitliep op de vernieuwingen van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). Ze vonden in heel Nederland gretig aftrek. Voor de lagere schooljeugd was er de door de bisschoppen voorgeschreven vraag- en antwoordcatechismus – de Grote, de Kleine en de Eerste – waarmee hele generaties katholieke kinderen zijn grootgebracht en klein gehouden. Ook dat was een uitgave van de Weduwe Van Rossum.

Op cultureel gebied maakte ze zich verdienstelijk door de uitgave van het tijdschrift *De Wachter* (1870-1876), bedoeld als tegenhanger van *De Gids*, en op historisch terrein verplichtte 'de Weduwe' vele onderzoekers aan zich door de uitgave van het *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht* (1879-1959), dat bouwstenen bijeenbracht voor de historie van het middeleeuwse bisdom en nog steeds een *Fundgrube* is. Stichter was de politicus en dichter Herman Schaepman, die met de boekhandel/uitgeverij goede relaties onderhield, zij het op commandotoon.

PERIODIEKE ONTHOUDING IN HET HUWELIJK

methode: OGINO-KNAUS

De mensheid is sinds 1930 in het bezit gekomen van een wetenschappelijke methode van periodieke onthouding in het huwelijk, welke op zilver natuurlijke grondslag berust;

welke – mits door den medicus – individueel nauwkeurig kan worden toegepast;

welke – mits met juistheid voorgeschreven en met stiptheid opgevolgd – met zekerheid tot vermindering der conceptie voert;

en welke – mits om grondige redenen aanvaard – zonder schade is voor de moreele, fysieke en psychische gezondheid der beide echtgenooten en voor de gaafheid van het huwelijk zelf.

door
J. N. J. SMULDERS
ARTS
Geneesheer-Directeur
„Huize Asselt“, Udenhout
N.B.

Ingevolge den uitdrukkelijken wensch van het Doorluchtig Episcopaat van Nederland wordt de brochure Smulders: „Periodieke onthouding in het huwelijk“, alleen verkocht aan geestelijken en doktoren; aan anderen geschiedt de verkoop niet dan op aanbeveling van geestelijke of dokter. Wij verzoeken U dus dit formulier te laten teekenen door Uw geestelijke of Uw dokter.

Naam en adres van den besteller: _____

Handteekening van den geestelijke of dokter: _____

Voor den R.K. Boekhandel:
De brochure mag niet in de vitrines worden gelegd.

Brochure over periodieke onthouding met kaartje met aanwijzingen betreffende de verkoop en presentatie van de uitgave.

□ COLLECTIE AUTEUR

Streng en enghartig

Het spreekt vanzelf dat de aan alle kanten met het katholieke leven verknoopte boekhandel zich hield aan de kerkelijke richtlijnen. Die waren in de hoogtijdagen van het Rijke Roomse Leven (en ook toen dat al afliep) talrijk, streng en enghartig. Zo bestond nog tot 1966 de *Index van verboden boeken*, een instelling van het concilie van Trente uit de 16e eeuw.

Iedere pastoor werd verondersteld over die lijst te beschikken en die in voorkomende gevallen ook te hanteren. In het officiële publicatieblad van het bisdom, de *Analecta*, werden tot ver in de jaren vijftig vermeldingen van veroordeelde boeken opgenomen, zodat iedereen kon weten dat de werken van Jean-Paul Sartre en Simone de Beauvoir – haar *Le deuxième Sexe* en *Les mandarins* werden expliciet genoemd – voor katholieken taboe waren, zoals *De Lof der Zotheid* van Erasmus dat al eeuwen was.⁶ Maar behalve Rome hielden ook de bisschoppen de vinger aan de pols. Elk boek dat ging over 'geloof en zeden' moest langs het bureau van hun censor die zijn 'Nihil Obstat' ('geen bezwaar') moest geven, waarna het pas mocht worden gedrukt en uitgegeven ('Imprimatur et Evulgetur'). De invloed van de clerus beheerste alles, maar – alsof dat nog niet genoeg was – de rooms-katholieke boekhandelaars hadden ook hun eigen censuurapparaat, de Informatie Dienst Inzake Lectuur. De *IDIL* was een instelling die vanuit Brabant morele cijfers uitdeelde aan nieuw verschenen boeken en daarom door W.F. Hermans 'het rooms-katholieke terreurinstituut I.D.I.L.' werd genoemd.⁷

De katholieke Boekverkopers- en Uitgeversvereniging *Sint Jan*, waarin de Van Rossums een voorname rol speelden, respecteerde deze kwalificaties ten volle, want zij had in 1937 de *IDIL* opgericht. Maar ook elk afzonderlijk lid van *Sint Jan* werd geacht over een eigen geweten te beschikken en zelf op zijn tijd voor censor te spelen.

Gekeurd en gekuist

Bij de heren Van Rossum, die opereerden onder het oog van de aartsbisschoppelijke curie, luisterde het allemaal zeer nauw. De kerkelijke voorschriften stonden als vaste bakens in de woelige zee van het boekenbedrijf. Ze moesten het niet alleen van de katholieke klandizie hebben, het strookte ook met hun overtuiging. Michiel ('Miech') van Rossum (1896-1991) directeur van *Dekker en Van de Vegt* aan de Oudegracht (ook eigendom van Van Rossum) vond dat boeken die 'op de lagere hartstochten werkten' niet in zijn winkel thuishoorden, dus stuurde hij ze eenvoudig terug naar de uitgever. En als iemand naar de *Index* vroeg en vaststelde dat een boek van zijn gading er niet op figureerde, zei hij: 'Wat zegt u? Het staat

Door Van Rossum in 1934 uitgegeven herinneringsprentje *Eerste Heilige Communie* naar een ontwerp van Ida Bohatta – Morpurgo.

□ ARCHIEF FIRMA WED. VAN ROSSUM

niet op de *Index*, dus mag ik het lezen? Maar er is ook nog zo iets als een *persoonlijke index*. Als een boek niet op de *Index* staat, wil dat nog niet zeggen dat iedereen het zomaar mag lezen.⁸ Ooit trokken Michael en zijn jongere broer Wim op een zondagmorgen – hun enige vrije dag – samen naar het grootseminarie Rijsenburg om daar van de moraalprof uitsluitel te krijgen over de vraag of de jaarlijkse reclamekrant van de *Vereniging ter bevordering van de belangen des boekhandels* wel door de roomse beugel kon.

Intussen beseften zij heel goed dat klanten die een bepaald boek wilden aanschaffen dat natuurlijk toch deden. De clerus stelde de katholieke cultuur nog steeds voor als een eiland, maar er waren meer boekhandels in de stad. En Michael wist dat waarschuwingen tegen gevaarlijke lectuur de beste reclame vormden. Ook Wim, die *Achter het Stadhuis* stond, vatte zijn taak als r.-k. boekhandelaar ernstig op. Een boek van *IDIL*-categorie I (verboden) of II (streng voorbehouden) had hij niet in voorraad. Een klant die daarover vragen stelde, kreeg zondig de recensie te zien. Hij realiseerde zich wel dat hij sommige van die klanten nooit meer zou terugzien, en hij wist ook dat een aantal katholieke stadgenoten voor wie deze bevoogding onverdraaglijk was, helemaal niet in zijn zaak kwamen.

Een en ander betekende dat de Van Rossums zich ook bij de inkoop hielden aan de normen van Index en IDIL en van wat er verder nog aan beoordelingsmateriaal voorhanden was (een heel plankje vol). Er waren vertegenwoordigers met nieuwe boeken die bij de aanblik van de ijverig in zijn documentatie speurende boekhandelaar het niet konden laten om sarcastisch op te merken: 'Meneer raadpleegt even zijn geweten.' Maar er waren ook uitgevers die uit welbegrepen eigenbelang al vooraf rekening hielden met het te verwachten standpunt van de katholieke boekhandel. Dat gold natuurlijk vooral als seks, huwelijk en verkering in het spel waren. Zo liet bijvoorbeeld Meulenhoff in de Nederlandse uitgave van Sigrid Undsets trilogie *Kristin Lavransdatter* enkele 'realistische' passages gekuist weergeven. Zoiets werd gezien als een overwinning van de katholieke boekhandel. Voor katholieke klanten was de betutteling ongekend. Een brochure over periodieke onthouding (1930) mocht alleen met schriftelijke toestemming van dokter of geestelijke aan iemand worden verkocht. De boekhandelaar moest dat controleren.⁹

Verdacht, verkocht en bijgezet

Natuurlijk waren de boekhandelaars wel zo intelligent om te registreren dat na 1945 allerlei opvattingen in beweging kwamen, en dat hun normen tijdgebonden bleken te zijn. Bovendien waren ze rooms genoeg om, ook al ver voor die tijd, de dingen met een zekere humor te bekijken. Zo kwam rond 1930 deken B.A. de Wit, pastoor van de Martinusparochie en vicaris-generaal van de aartsbisschop, opgewonden de zaak binnen met de mededeling dat er een boek verkocht was dat op de Index stond. Van Rossum zei dat

Personeel en directie in 1943.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Interieur van de winkel in religieuze voorwerpen van de Fa. Wed. J. R. van Rossum (Korte Minrebroederstraat 5 te Utrecht).

□ UIT: UTRECHT IN WOORD EN BEELD, 1927 | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Twee generaties firmanten in 1939 bij de opening van het hoekpand Korte Minrebroederstraat / Oudkerkhof. Van links naar rechts: Frans, Willem, Jan en Piet van Rossum.

□ FOTO M.A.J. VAN BEMMEL | ARCHIEF FIRMA WED. VAN ROSSUM

hem dat speet en dat het aan zijn aandacht ontsnapt moest zijn. Kon meneer pastoor misschien zeggen om welk boek het ging? Hier moest de eerwaarde censor het laten afweten: hij wist auteur noch titel te noemen. Maar hij kon wél zeggen hoe lang en hoe breed het boek in kwestie was en hij gaf dat met handgebaren aan: 'ongeveer zo en zo.' De boekhandelaar beloofde naar een boek van dergelijke afmetingen te zullen uitkijken en heeft zich daarna over de absurditeit van het geval verneukeld.¹⁰ Niet alleen afzonderlijke gevallen, heel het systeem bleek op den duur absurd en werd in een 'tweede emancipatie' helemaal afgeschud. Tot die tijd bleef het zo dat de Van Rossums, die verdienstelijke en volgzaam katholieken waren, het meer van de beelden, de crucifixen, de bidprentjes en de kerkmuziek moest hebben: die waren veiliger en vonden meer aftrek dan boeken.

In 1971 werd de zaak, bij gebrek aan opvolgers in de familie, verkocht aan de Standaardboekhandel. De winkel heeft daarna een tijdje Van Rossum-Standaard geheten. De oorspronkelijke naam bleef nog even bewaard toen de zaak in 1981 werd doorverkocht aan Bruna. Maar in 1987 was ook dat voorbij en behoorde Van Rossum Achter het Stadhuis definitief tot het verleden. Wim van Rossum, de laatste vennoot van de firma, is nog tot 1976 adviseur geweest van de Standaardvestiging. Daarna had hij alleen nog kopzorg over het rijke archief van de firma. Op zekere dag, het moet rond 1985 zijn geweest, sprak hij er gemeentearchivaris Eduard Struick over aan, toen hij deze toevallig in de stad tegenkwam. Struick bood aan de papieren onder te brengen in het gemeentearchief. In 1986 werden ze daar dan ook in bewaring gegeven.¹¹

Noten

- 1 Een bidprentje is een klein tweezijdig drukwerkje ter nagedachtenis van een dierbare. Aan de voorkant staat een vrome afbeelding, aan de achterzijde naam en levensdata van de overledene gevolgd door enkele citaten uit de H. Schrift en korte gebeden.
- 2 Koen van Rossum, *Een weduwe van honderdeenveertig jaar. Boekhandel Wed. J.R. van Rossum / Utrecht 1830 - 1971* (Nijmegen 2008) 9-12. Voor de vier generaties boekhandelaren: K.W.J. van Rossum (samenst.) *Genealogie van een Stichts geslacht 1691-1991*. 3e druk. Odijk, 1992.
- 3 R.E. de Bruin, 'Regenten en revolutionairen 1747-1851', in: R.E. de Bruin e.a. (red), *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht*. 2e druk (Utrecht 2003) 338 - 343.
- 4 J.A. Aalders, in: *MemoReeks cahier 5* (Nijmegen KDC, 1977) 45.
- 5 G. Boer, *Inventaris van het Archief fa. Van Rossum* (Utrecht GAU, 1989) nr 210.
- 6 *Analecta Aartsbisdom Utrecht* 29 (1956) 141.
- 7 *Podium* 6 (1950) 579-580. Wim van Rossum legt uit hoe het systeem in de praktijk werkte in *MemoReeks cahier 8* (Nijmegen KDC, 1979) 71-76.
- 8 'Michael van Rossum, more nostro', in: Gerrit Jansen, *Ballonnen en brood. Utrechtse portretten* (Utrecht 1986) 67.
- 9 W.van Rossum, a.w., 72. Zijn artikel (zie noot 7) draagt de markante titel: 'Roeping en verantwoordelijkheid van een katholiek boekverkoper'. Voor de seksuele problemen: M. van Rossum, 'Ervaringen en herinneringen van een boekhandelaar en uitgever', in: *MemoReeks cahier 8* (Nijmegen KDC, 1979) 65-67.
- 10 M.F.M. van Rossum, 'Dat is de hel', in: *De klare waarheid en andere herinneringen aan het katholieke verleden* (Nijmegen 2001) 171-172.
- 11 Toespraak van W.J.C. van Rossum bij de opening van de tentoonstelling 'De Weduwe met de baard' in het Gemeentearchief Utrecht op 3 september 1989 (handgeschreven). De spreker zond mij op 22 maart 1990 een kopie van zijn tekst toe. Daaraan is ook het relaas ontleend over de kennismaking van Johan van Rossum en Betsy van Eijck waarmee dit artikel opent.